
ÚJKOR ÉS JELENKOR

A szovjet–afgán háború, 1979–1989

Afganisztán jelenlegi bel- és külpolitikai helyzetét nyugtalanság jellemzi. Ezek a feszültségek azonban egyáltalán nem új keletűek, hanem mély történelmi gyökerekre vezethetők vissza. A múltbeli események egyike, amely hatással van Afganisztán jelenlegi helyzetére a tíz évig elhúzódó szovjet–afgán háború. Egy rendkívül összetett katonai és politikai konfliktusról van szó, melynek következményei napjainkban is meghatározzák Afganisztán politikai életét. Ezért a konfliktus alapos vizsgálata választ adhat az ország aktuális problémáira. *Geraint Hughes*¹ éppen erre vállalkozott a szovjet–afgán háborúról írt tanulmányában.

A cikk nem nyújt részletes elemzést az eseményekről, hiszen erre egy tanulmány terjedelme nem lenne elegendő, de a háború gyökereiről, eseményeiről és következményeiről kitűnő történelmi áttekintést ad. Az összefoglaló öt, jól áttekinthető részre tagolódik.

A történelmi és politikai háttér című rész összefoglalást ad Afganisztán korlátozott gazdasági fejlődéséről, politikai nehézségeiről, etnikai összetételéről és a jelentősebb történelmi eseményekről. Afganisztán lakossága kb. 15,5 millió főnyi lehetett 1979-ben, a városokban mindössze 1 millió 700 ezer fő élt. Az állam etnikai összetétele mozaikszerű képet mutatott. Az afgánok 41 százaléka pastu, 22 százaléka tádzsik, 6 százaléka üzbég, 5,6 százaléka hazara nemzetiségű volt. A fennmaradó 25,4 százalék különböző etnikai csoportokhoz tartozott, mint például türkmén, balúcsi, nuristani, mundzsi. A társadalom soknemzetiségű összetétele és törzsi felosztása miatt Afganisztán államfője rendkívül kevés befolyással rendelkezett.

Az állam történelmét kezdetektől a nagyhatalmi vetélkedés határozta meg. A XIX. század folyamán a Brit és az Orosz Birodalom harcolt az ország meg-

1. Geraint Hughes a londoni King's College oktatója. A hidegháborús időszak szakértője, fő kutatási területei az államon belüli küzdelmek, az ellenállási mozgalmak, a lázadók elleni intézkedések és az antiterrorizmus. Doktori értekezésének címe *Az angol-szovjet kapcsolat 1964 és 1968 között*. Könyve jelent meg *Harold Wilson's Cold War* címmel. Tanulmányai jelentek meg a *Journal of Strategic Studies*, *Defence Studies*, *Small Wars and Insurgencies*, *Journal of Cold War Studies* és *Cold War History* tudományos folyóiratokban.

szerzéséért. A viszály 1947-ben zárult le, amikor a britek kivonultak az indiai szubkontinensről. Ekkor Pakisztán független állam lett. Ez az esemény hozzájárult egy határvíta kirobbanásához, hiszen az etnikailag rokonságban álló pastukat a Durand-vonal elszakította egymástól. A pastu nacionalisták ezt követően Pastunisztán kikiáltásáért harcoltak.

Geraint Hughes szerint az afgán irredentizmus és Pakisztánnak az Amerikai Egyesült Államokkal kötött megállapodása vezetett elsősorban ahhoz, hogy Afganisztán Moszkvához fordult. Természetesen a harmadik világ államaival szemben tanúsított enyhülő szovjet politika is hozzájárult a közeledéshez. A kapcsolat javítása érdekében a Szovjetunió 1955 és 1979 között az afgánokat mintegy 1,25 milliárd dollár értékű katonai és 1,265 milliárd dollárnyi gazdasági támogatással látta el. Aztán szovjet technikai tanácsadókat küldtek Afganisztánba, valamint a tisztek kiképzése is szovjet katonai akadémiákon történt. Az afgán király, Zahir sah rendkívül barátságos kapcsolatot élvezett Moszkvával.

1973 júliusában Zahir sah hatalmát megdöntötte unokaöccse, Mohamed Daoud. Daoud eltörölte a monarchiát, önmagát elnökké nyilvánította és szovjetbarát diktatúrát vezetett be. 1978. április 27-én szovjetek által képzett tisztek megdöntötték a hatalmát és Daoudot egy véres puccsban megölték. Így Afganisztán Népi Demokratikus Pártja (ANDP) került uralomra és kikiáltották az Afgán Demokratikus Köztársaságot. A párt rendkívül szoros kapcsolatokat épített ki Moszkvával.

Az ANDP teljes egészében a szovjet tanácsadók segítségével kormányozott. Az afgán fegyveres és biztonsági erők kiképzését is ők irányították. A párt hamarosan két frakcióra szakadt. A Parcham (Zászló) csoport ideológiailag közelebb állt a szovjetekhez, illetve nagy hangsúlyt fektetett Afganisztán iszlám kulturális tradíciójára. A másik, a Khalq (Nép) nevű csoport került ki győztesen a párton belüli hatalmi harcból. Taraki lett az új elnök, Hafizullah Amin pedig a miniszterelnök. A Parcham frakció aktivistái között széleskörű tisztogatást végeztek a titkos rendőrség segítségével. Ezt követően a Khalq-vezetőség megkísérelt egy reformprogramot elfogadtatni az afgán társadalommal. Ez a próbálkozás azonban sikertelennek bizonyult, hiszen a politikusok nemcsak a helyi tényezőket hagyták figyelmen kívül, hanem tisztogató tevékenységük következményeiről is elfelejtkeztek. Tulajdonképpen elmondható, hogy az ANDP-nek saját balkezűsége és kegyetlensége provokálta az 1979-ben országszerte kirobbant lázadásokat.

A következő részben az olvasó kitűnő áttekintést kap a Szovjetunió és Afganisztán kapcsolatának alakulásáról 1979 márciusától decemberig. A beavatkozás szempontjából rendkívül fontos esemény a március 15-én kitört herati felkelés. Ennek során egy ott állomásozó afgán hadosztály fellázadt az ANDP

ellen, meggyilkolták a szovjet tanácsadókat és családjaikat. A széleskörű felkelést végül felszámolták, de az események hatására Taraki szovjet segítségért Moszkvába repült. A Politikai Bizottság megtagadta az afgán elnök kérését azzal az indokkal, hogy a csapatok esetleges bevetése nem javítana a helyzeten, hanem rontana. Azonban a fegyverek és katonai tanácsadók Afganisztánba áramlása folyamatosan emelkedett 1979 márciusától.

A Szovjetunió vonakodása az intervenciót illetően az évek múlásával folyamatosan csökkent. A megnövekedett szovjet segítség ellenére az Afgán Demokratikus Köztársaság fegyveres erői elveszítették a vidék feletti ellenőrzést. További lázadások tették nyilvánvalóvá azt a tényt, hogy a kormány erői kimerültek. Eközben Taraki és Amin között is konfliktus robbant ki, amely Taraki kivégzéséhez vezetett.

Ezzel egyidejűleg rendkívül fontos változások történtek a Szovjetunióban is. Brezsnyev egészségi állapota romlott, így a Politbüro növekvő befolyást szerzett a döntésekben. A bizottság tagja volt Gromiko, Jurij Andropov, Dmitrij Usztinov és Borisz Ponomarev. Közülük Andropov rendelkezett a legnagyobb hatalommal és ő volt egyben az intervenció legelszántabb támogatója is. Valójában a döntéshozatal ebben a kis csoportban koncentrálnak a Politikai Bizottságon belül és megállapítható, hogy a „Kreml héjái” szándékosan elzárták magukat az eltérő véleményektől.

Az intervenció támogatói számára az ANDP közelgő összeomlása és a nemzetközi helyzet változásai tették indokolttá a katonai választ. Az enyhülés a nyugati és keleti blokk államai között bizonytalanná vált, hiszen a NATO közepes hatósugarú nukleáris rakéták bevetését tervezte Európában, és az Egyesült Államok szenátusa is vonakodott aláírni a SALT II egyezményt. Az 1968-as prágai tavasz leverését követően pedig életbe lépett a Brezsnyev-doktrína. Ez szolgált utólag igazolásul a prágai tavasz leveréséhez, illetve az afganisztáni intervencióhoz is. A Szovjetunió harmadik világbeli intervenciós politikája is hozzájárult Moszkva korábbi álláspontjának megváltozásához. Az eseményeket tovább bonyolította, hogy Taraki és Amin több alkalommal is kérte a szovjet erők bevetését.

A katonai beavatkozásról végleg a Politikai Bizottság néhány tagja döntött 1979. december 12-én. December 25-én egy 75 ezer fős haderő bevetéséről egyeztettek. December 27-én a szovjet speciális erők megrohmozták az elnöki palotát Kabul külvárosában. A kegyetlen közelharc során Amint megölték és Babrak Karmal lett az új elnök.

A Szovjetunió afganisztáni inváziója hatalmas nemzetközi felháborodást váltott ki. A cikk szerzője ezzel kapcsolatban elsőként a keleti blokk és a Nyugat kapcsolatát mutatja be. Zbigniew Brzezinski, Carter elnök nemzetvédelmi

tanácsadója a Kreml lépéseit agresszívnek nyilvánította, melynek célja a regionális hegemónia megszerzése. Ronald Reagan beiktatását követően a szovjet célok interpretációja kissé megváltozott. Afganisztán elfoglalását az expanzív politika első lépéseként értelmezte az amerikai kormányzat. E felfogás szerint a szovjet agresszió következő áldozatai Irán és más olajtermelő országok lennének. Az USA bojkottálta az 1980. évi Moszkvai Olimpiát és korlátozta a Moszkva felé irányuló gabonakereskedelmet, miközben a nyugat-európai államok nem akarták feláldozni a kontinentális detente-ot, valamint a szovjet és kelet-európai kereskedelmi kapcsolataikat.

A szovjet–afgán konfliktus nagy hatással volt a térség államainak a politikájára. Pakisztán pozíciója volt a legjelentősebb, mivel nagyszámú afgán menekült ebben az országban keresett rejtekhelyet. Azonban az USA, Franciaország, Egyiptom, Szaúd-Arábia, Pakisztán és Kína is részt vett az afgán ellenállási mozgalomnak nyújtott titkos segélyprogramban.

Az ENSZ-intézkedések fontos részét képezik a nemzetközi politikának. 1984 augusztusától tárgyalások folytak az amerikai, szovjet és a pakisztáni kormányok között az ENSZ titkárságán, Genovában. A tanácskozások 1988-ig nem hoztak változást.

A szerző az eseményekre adott nemzetközi válaszok ismertetését követően a szovjet vereség legfőbb okait tárja az olvasó elé. A szovjet haderő nehézségei mellett az afgán kormányzati erők gyengeségét is feltárja a szerző. Továbbá az ellenállási mozgalom összetételét, támogatóit is bemutatja, mint a szovjet sikertelenség egyik legfontosabb tényezőjét.

Kezdetben a szovjet megszálló erő 75 ezer főből állt. 1984-re a 40. szovjet hadsereg, vagy ahogyan ismertté vált 'a szovjet haderő korlátozott kontingense Afganisztánban' 110–120 ezer főt számlált. A Szovjetunió a beavatkozást gyors és rövid távú intézkedésnek tervezte. Azonban az évek során kiderült, hogy az afgán erők alkalmatlanok az ellenállási mozgalom visszaszorítására. Nemcsak az afgán hadsereg bizonyult alkalmatlannak a lázadók leverésére, de a szovjet katonai erők sem tudtak a mujahedin taktikával megküzdeni. Az ellenállók könnyű gerilla harcmodorával nem tudta a nehézfegyverzetű szovjet és afgán haderő felvenni a harcot.

A szovjet hadseregen belül jelentkező egyéb problémák is hozzájárultak a sikertelenséghez. Egyrészt a tiszti kar rugalmatlansága rányomta a bélyegét a küzdelemre, másrészt az újoncok képzetlensége is komoly gondot okozott. A szovjet hadseregen belül jelentkező szociális problémák (rossz orvosi ellátás, betegségek, alkoholizmus, drogfogyasztás, terror, feszültség a szláv és muszlim katonák között). A hadsereg tisztjén jelentkező korrupció is komoly problémát okozott. A szovjet és az afgán kormányzat kapcsolatát jellemző kölcsönös

bizalmatlanság és megvetés ugyancsak hozzájárult az intervenció sikertelenségéhez. Az Afgán Demokratikus Köztársaság katonai erejét a szárazföldi hadsereg, a légerő és egy húszezer fős csendőrség (Sarandoy) alkotta. A rendszer természetesen titkos rendőrséggel (KHAD) is rendelkezett, amely hatékony, de brutális kormányzati szervnek bizonyult. A reguláris fegyveres erő 90 ezer katonát számlált. Valójában 1980 elejére legfeljebb húszezren lehettek a hadseregben a sorozatos dezertálások miatt.

A szovjetek számára az ellenállási mozgalom és annak stratégiája jelentette a legnagyobb nehézséget. A mujahedin haderőre vonatkozó becslések 90 ezer és 500 ezer közé tehetőek. A gerillák szabotázs támadásokat vezettek a légi támaszpontok, erőművek és kormányzati épületek ellen, támadták az utánpótlást biztosító útvonalakat és meggyilkolták az ANDP tisztjeit. A mujahedinek még a közép-ázsiai köztársaságokba is betörték, hogy a Szovjetuniót még nagyobb pusztítást érje.

Kezdetben saját fegyverekkel harcoltak, amelyeket a törzsi társadalom felnőtt férfi tagjai birtokoltak. Majd Kalashnikov gépfegyverekre, aknavetőkre és más nehéz fegyverekre tettek szert. A későbbiek során pedig a nyugati, amerikai, szaúdi, pakisztáni titkos akciók biztosítottak katonai eszközöket számukra. A katonai segítségen kívül az ellenállási mozgalom hatalmas népi támogatást élvezett mind Afganisztánban, mind a pakisztáni menekült táborokban. Ennek ellenére a mozgalom súlyos problémákkal küzdött. Elsősorban az egységes politikai program hiánya és a frakciók közötti viták bizonyultak a mozgalom leggyengébb pontjainak. Az ellenségeskedés aláásta az összefogást és hozzájárult a mujahedin győzelmet követő véres polgárháborúhoz 1992-ben.

A szovjet kivonulásról Gorbacsov kinevezésével indultak meg a tárgyalások. Gorbacsov döntését két igen nagy jelentőségű tényező határozta meg. Egyrészt a rendkívül magas katonai kiadások kényszerítették a Szovjetuniót erre az elhatározásra. A háború és az afgánoknak nyújtott pénzügyi segítség összességében 60 milliárd rubelbe került. Másrészt Gorbacsov felismerte, hogy a peresztrojka sikeréhez hozzájárulna a Szovjetunió javuló kapcsolata Kínával és a nyugati hatalmakkal.

A végleges döntés meghozatala előtt Karmalt kiűzték Afganisztánból és helyére a KHAD vezetőjét, Mohamad Najibullahot ültették 1986. május 5-én. A szovjet nyomásra meghirdetett 'nemzeti kibékülés' politikája nem hozott sikereket a mujahedinekkel kapcsolatban. Najibullah viselkedése és múltja egyáltalán nem lendítette előbbre a megbékélést Afganisztánban. A szovjet kivonuláshoz vezető megállapodás az ENSZ védnöksége alatt 1984 óta Genovában tartott értekezleteken született meg. A genovai megállapodásokat végül 1988. április 14-én írta alá az USA, a Szovjetunió, Afganisztán és Pakisztán. A „korlátozott kontingens”

kivonulása május 15-én kezdődött és 1989. február 15-én fejeződött be. Azonban a szerző megjegyzi, hogy a genovai egyezménynek több, a jövőre nézve súlyos hiányossága van. A legnagyobb problémát az jelentette, hogy a mujahedinek nem vettek részt a tárgyalásokban, éppen ezért nem tartották magukat semmilyen békével kapcsolatos megegyezéshez. Továbbá a megállapodás nem rendelkezett az Afganisztán ügyeibe történő külső beavatkozásról sem.

Végezetül a Szovjetunió afganisztáni intervenciójának súlyos következményeiről ad áttekintést a cikk. Kitér az Afganisztánra, a Szovjetunióra és a szovjet blokkra mért hatásaira is. Hivatalos adatok szerint az afgán hadműveletek során a Szovjetunió 13 933 főt veszített el, 469 685 katona sebesült meg. Az eseményeknek Afganisztánra nézve voltak a legsúlyosabb következményei. Kb. 1 millió afgánt megöltek, és az Egészségügyi Világszervezet szerint további 1,5 millió ember lett rokkant. További 5–6 millió afgán pakisztáni és iráni menekülttáborokba szökött.

A szovjetek kivonulása után a mujahedinek és Kabul között folytatódott a harc, melyhez Moszkva, az USA és Pakisztán továbbra is biztosított fegyvereket. A Szovjetunió 1991. évi összeomlásával a Najibullah-rendszer elvesztette a fő támogatóját. Fegyverkészletek és elegendő anyagi segítség hiányában a kormányzati erők felbomlottak, a rendszerbarát milíciák átálltak a másik oldalra, és a mujahedinek 1992. április 16-án elfoglalták Kabult. A folyamatos ellenségeskedés hozzájárult az iszlám milíciák felemelkedéséhez, amelyek 1994 tavaszán összefoglalóan tálibok néven váltak ismertté. A tálibok majdnem egész Afganisztánt elfoglalták a Pakisztánból érkező pénzügyi segítségnek köszönhetően. 1996. szeptember 27-én tálib milicisták megkínózták és meglincseltek Najibullahot. Ezzel egy új szakasz kezdődött az ország történelmében.

A szerző zárógondolatában megállapítja, hogy a szovjet–afgán háború nemcsak katalizátorként funkcionált a Szovjetunió összeomlásában és a hidegháború befejeződésében, hanem hozzájárult az Al-Káida létrejöttéhez. A háborús esemény ösztönzőleg hatott a stabil állam kiépítésére, amelynek elérésért a nyugati hatalmak mai napig küzdenek.

Geraint Hughes tanulmányában pontos és világos képet ad a Szovjetunió afganisztáni intervenciójáról. Régóta kutatott kérdéseket új megvilágításba helyező, adatokban rendkívül gazdag cikk, amely további kutatásokhoz is kitérő támogatást nyújt.

Geraint Hughes: The Soviet-Afghan War, 1978–1989: An Overview [(A szovjet–afgán háború (1978–1989): Áttekintés), Defence Studies, Vol. 8. No. 3. (September 2008), 326–350.]

Besenyei Kinga